

UDK 329.055.4(049.3)

Primljeno: 15. 11. 2022.

Stručni rad
Professional paper

Jasmin Hasanović

NEGATIVNA DIJALEKTIKA PORAZA: SJEĆANJE KAO EMANCIPATORNA MOGUĆNOST LJEVICE

(Todor Kuljić, *Manifest sećanja levice. Kontrasećanje potlačenih i zaboravljenih*, Clio, Beograd, 2021)

*Čekajući ženu vidio sam Žižeka i Varufakisa
u centru Ljubljane na screen reklami neovisnog medija.
Noć prije razgovarali su o svemu
i zaključili da je kapitalizmu odzvonilo.
Vau.
Vau, vau...*

Damir Avdić, *Daleko* (2022)

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu početkom 2022. godine organizirao je seminar u povodu nove knjige sociologa Todora Kuljića *Manifest sećanja levice: Kontrasećanje potlačenih i zaboravljenih*. Uz autora ovih redova – na čijem se izlaganju zasniva ovaj tekst – na seminaru su kroz ukupno četiri panela učešće uzela neka od istaknutijih, pa ideološki međusobno suprotstavljenih, regionalnih imena mlađe generacije. Čitanje Kuljića iz različitih ontoloških, epistemoloških, intelektualnih, pa i ideoloških tradicija, uz njegovo lično prisustvo na samom seminaru, omogućilo je jednu sveobuhvatnu analizu koja je nadmašila okvire, ili bolje rečeno, korice ove knjige – kontekstualizirajući je i dovodeći u vezu sa aktuelnim.

Na tom mjestu, moja intencija nije bila da problematiziram knjigu kao takvu, pa ni ovaj osvrt nećeći u pravcu nekog klasičnog, školskog prikaza knjige – već odgovora na pitanje zbog čega je Kuljićev *Manifest* značajno i intrigantno djelo u vremenu u kome nastaje. Pored toga, još jedan izazov jeste prikazati zašto se u periodu repopularizacije forme manifesta, baš ovaj *Manifest* razlikuje od brojnih drugih – ekoloških, okolišnih, zelenih, feminističkih, muških, ženskih, *queer*, socijalističkih, komunističkih ili cyborg manifesta.¹

Kuljićev *Manifest* javlja se u vremenu sve vidljivijih opasnosti nadzornog, kognitivnog kapitalizma, *uberiziranograda* i umreženog društva spram kojih se traže rješenja kako bi se „ublažile posljedice“, a odgovornost prebacila na pojedinca, a sve to, istovremeno, u vremenu i postjugoslovenskom prostoru koji - imenovan Balkanom kao „apstraktnim simbolom nasilja“ - opet zadobija svoju međunarodnu relevantnost zbog bujanja „novih starih mržnji“ i prijetnji novim ratovima. Indikativna je i koincidencija da se pomenuti seminar o knjizi održavao prvog dana ruske invazije na Ukrajinu.

U oba ova slučaja – globalno ili lokalizirano – ljevica ima nelagodu. Na 286 stranica teksta, sa literaturom i indeksom ličnih imena, Kuljić kroz ukupno sedam poglavlja² nastoji tu nelagodnost staviti u fokus svog interesovanja, pokušavajući da – povezivanjem analitičkog i teorijskog – nađe produktivni susret između sjećanja i manifesta. Stoga se kategorije krize, sjećanja i poraza savremene ljevice nastoje interpretirati deklarativno – kao antiteze koje, prepoznavanjem *Kairosa*, u dijalektičkom procesu mogu postati sinteza – izvlačeći poruke za budućnost, mogućnosti promjene i emancipatorsku politiku uopće.

Kuljić, dakle, polazi od pretpostavke o poraženoj ljevici. Podjednako globalnoj ljevici – ljevici kao konceptu i to onoj antikapitalističkoj ljevici – s namjerom da sačuva „kumulativnost“ revolucionarne prakse, poručuje: „Manifest ima smisla samo ukoliko bar malo može da pomogne levici da okupi masovno i razliveno socijalno nezadovoljstvo u svetu koje se rasipa i da ga kanališe i organizuje u konstruktivnom antikapitalističkom smeru. Za to je potrebna moderna organizacija i savremena ideologija s promišljenim samorefleksivnim sećanjem“ (str. 16). Naslanjajući se na svoja ranija istraživanja, u prvom redu iz *Prognanih pojmova*, autor

¹ Poređenja radi, u svojoj najnovijoj knjizi *Sve što je čvrsto i postojano pretvara se u dim...* (2021) profesorica sa Sveučilišta u Rijeci i saborska zastupnica Radničke fronte, Katarina Peović, raspravlja o aktuelnosti *Manifesta komunističke partije* Karla Marxa i Friedricha Engelsa, postavljajući pitanje šta bi oni danas mogli da nauče od nas dok nam, istovremeno, takva jedna forma manifesta kakva je bila njihova nedostaje.

² Manifest i menadžment sjećanja: antagonistički diskursi; Djelatna melankolija ljevice; Filozofskohistorijska sjećanja ljevice; Sociološki pristup sjećanju ljevice; Metabolizam poraza ljevice: kako ljevica savladava vlastite poraze; Fetiški zaborav u reprodukciji kapitalizma te Strateška načela djelatnog sjećanja ljevice.

problematizira odnos bezalternativne budućnosti kapitalizma sa problemom sjećanja ljevice. Ovdje je u fokusu, konkretno, antikapitalistička ljevica koja je 1989. godine globalno poražena i demonizirana te kao anahrona ideja otjerana u mrtvu prošlost.

Sa premisom kako neaktuelna prošlost, mada poražena, nije mrtva – Kuljić stavlja akcenat na pitanje kako antikapitalistička ljevica treba urediti sjećanje da se ne bi posmatrala iz perspektive poraza? Od odgovora na to pitanje ovisi njena budućnost u kojoj će poraz biti prednost. Za to je potrebna nova organizacija njenog sjećanja koja bi na idejnom planu pružila otpor arbitrima koji danas propisuju razliku između mogućeg i nemogućeg.

No, kakav to tačno problem ima poražena ljevica sa sjećanjem? Kuljić potcrtava kako je pitanje pamćenja – kao oblika zadržavanja i upotrebe prošlog – društveni odnos moći. Okršaj sa „zaboravom“ time je svojevrsni biopolitički proces gdje razliku između „živog“ i „mrtvog“ sjećanja određuje moć. Stoga, autor sjećanje dijeli na *menadžersko* kao selektivnu prošlost gdje se pamćenjem važnog i zaboravljanjem nevažnog reprodukuje svijet kakav postoji, te ono što naziva *manifestnim sjećanjem* – sjećanjem koje traži djelatna uporišta u prošlosti kako bi mijenjalo svijet. Zato on knjigu i naziva manifestom – proglasom i proklamacijom. Nova organizacija sjećanja interpretira poraz na drukčiji način „...poraz levice može kroz sećanja prožeta nostalgijom, razočarenjem i melanholijom postati skoro muzejska i patetična melodramska formula, pa čak i neuroza. Otkuda, socijalnopsihološki rečeno, deo rada na sećanju jeste terapija protiv klasičnog viđenja poraza koji pasivizira“ (str. 35). Zadatak je da manifestno sjećanje postane djelatno sjećanje.

Šta to znači u praksi? I koje su posljedice menadžerskog sjećanja ljevice? Kuljić primjećuje kao mehanizam nametanja sjećanja instituciju tzv. tranzicijske pravde, omiljene riječi projektnih, stranih eksperata koji, primjerice, mlade rođene 2000-tih godina ovog stoljeća, dakle, 5-10 godina nakon okončanja prošlog oružanog sukoba, hoće edukovati kako treba da „žive zajedno“, vodeći ih po seminarima *pomirenja* – kako bi se *pomirili*.³ Jednako tako vladajući nacionalizmi ne smiju dozvoliti da prošlost umre – ona se kontinuirano obnavlja kroz najrazličitije i najmorbidnije načine i forme – politizacija vremena dešava se njegovom retraumatizacijom – nadmetanje nacionalnih trauma (str. 29) s namjerom održavanja sveprisutnosti rata. Transgeneracijski prijenos krivnje kao potvrđivanja stava o esencijalnim, vječnim mržnjama, stoga postaje važnim elementom postkonfliktne egzistencije naših društava. U njihovoj pozadini Kuljić primjećuje konkurenciju nacionalnih narativa i globalne kriminalizacije ljevice.

³ Istini za volju, to je u okolnostima etno-fragmentiranog obrazovnog sistema, svakako jedna od rijetkih prilika da se takvi mladi ljudi na jednom mjestu i susretnu.

Kada je bivši gradonačelnik Sarajeva Abdulah Skaka polažući cvijeće ispred spomenika oslobođiocima Sarajeva od fašističke okupacije izjavio da je „6. april dan pobjede nad antifašizmom“, njegov lapsus svi su ismijavali. Međutim, Skaka je bio u pravu – mi danas, zaista, prisustvujemo pobjedama nad antifašizmom. Kako bi potvrdili svoja historijska prava u otklonu od „jugoslovenske tamnice naroda“ koja se s 1980-im sve intenzivnije praznila od svojeg antifašističkog i socijalističkog nasljeđa, nacionalni politički programi su u njenu praznu ljušturu počeli rehabilitirati nacionalne sadržaje i mitove, tražeći svoja politička, historijska i simbolička utemeljenja u vrijednostima iz predjugoslovenskog perioda.

Kao globalna posljedica sloma realsocijalizma i svojevrzne desovjetizacije, uspon etnonacionalizama u lokalnom historijskom iskustvu postaje dominirajućom idejom sa sticanjem materijalnih uslova. Uz prigrljavanje neoliberalnog, tržišnog modela ekonomije razgradnja Jugoslavije podrazumijevala je i istovremene procese demontaže antifašizma i razgradnje samoupravnog modela privređivanja. Proces restauracije kapitalizma išao je ruku uz ruku sa ratom. Time se objašnjava zašto je socijaldemokratska, neoliberalna ljevica, koja je i sama učestvovala u ratnim i privatizacijskim procesima '90-tih godina, danas samo deklarativno ljevica, *plutajući označitelj* koji u bosanskohercegovačkom kontekstu u slučaju SNSD-a postaje perjanicom etnonacionalizma, a u slučaju SDP-a borac za investore „zbog strateške prednosti jeftine radne snage i prirodnih resursa“, dok se istovremeno zagovara jačanje države sakralizirajućim parolama da „vječno živi vječna država Bosna i Hercegovina“. Služe se parastosi i uče fatihe, čas partizanima, čas žrtvama komunizma. Na 25. novembar sve manjeje sjećanja na Dan zasjedanja ZAVNOBiH-a, pa je tako on sve više samo Dan državnosti.

U pozadini tog „pomirenja“ i „izjednačavanja“ je ono što Kuljić naziva planskim *funkcionalnim zaboravom* moćnih, kao sjećanjem formiranim pod pritiskom hegemonu, kako onog nacionalnog, tako i globalnog da bi se „prevladala štetna prošlost“ (str. 89-90). Onda je jasno zašto se na 100. obljetnicu početka Prvog svjetskog rata u Sarajevu – pod sponzorstvom Europske unije – stavljajući u središte Sarajevo kao mjesto na kojem je „počeo i završio se XX vijek ratova“ u potpunosti „zaboravilo“ na pedesetogodišnje jugoslovensko nasljeđe, na pola vijeka iskustva mogućnosti, zajedništva te bratstva i jedinstva – ma kakvo ono bilo.

Zaborav, po Kuljiću, ne samo da je rezervisan za kolonijalizam, već on ohrabruje i auto-kolonijalizam. Kroz teze da ne možemo zajedno potvrđuju se kolonijalni obrasci o nama od nas. Eksploatacijom kolektivne traume i ratova sjećanja etnonacionalizmi „politiziraju vrijeme“. Oživljavanje, objedinjavanje i politizacija

već preživljenih historijskih trauma omogućeni su kroz održavanje simboličke sveprisutnosti rata kojim se postojeće etnopolitičke elite i njihova „prvobitna akumulacija kapitala“ iz '90-tih godina održavaju. A izvana ih se održava u ime stabilnosti. Time se potvrđuje kako je zaborav u službi održanja kapitalizma, ukazujući na sponu etno-nacionalizma i kapitalizma.

Prema riječima Todora Kuljića: „Na upadljivo i naglašeno antitotalitarno doterivanje prošlosti EU ne treba odgovarati jednako uglaščanim kontrapamćenjem. Premda se od pobjednika ne može očekivati samorefleksija, levice ne može biti na gubitku kod suočavanja neprećutanog iz vlastite prošlosti s prećutanim iz prošlosti desnice i kapitalizma. U uslovima asimetrične moći iluzorno je očekivati podjednako otkrivanje bilanca skrivenog državnog nasilja kod neoliberalizma i kod skrajnute levice“ (str. 112-113). Zato, bez kritike kapitalizma, ne možemo govoriti ni o borbi protiv nacionalizma. Kuljić navodi opasnosti takve jedne ljevice lišene kapitalističke kritike koja gaji nostalgичne prakse sjećanja – kao *parfemisanog sjećanja* – gdje njen poraz upravo kroz razočarenje i melankoliju postaju muzejska i patetična melodramska formula (str. 153). Poraz pasivizira. Vidljivo je to na primjerima onoga što od ranije u nekim svojim tekstovima nazivam „ceremonijalnim antifašizmom“ – već godinama se na Kozari, Sutjesci i ostalim stratištima Drugog svjetskog rata, uz vojnički grah i impotentnim, svećarskim i memorijalizacijskim antifašističkim skupovima onemogućava mobilizacijska uloga sjećanja na antifašističku tradiciju u izgradnji djelatne ljevice. Jer, patetično pjevanje partizanskih pjesama ne oponira ni četničkim okupljanjima, ni neoustaškim paradiranjima, pa ni pokušajima rehabilitiranja handžarskog i NDH-azijskog nasljeđa. Zanemarujući trenutnu živost fašistoidnih tendencija u sprezi sa etnonacionalnim politikama, ceremonijalni antifašizam prije da – pokazujući svoju nemoć – dodatno potpiruje njihovu živost i bujanje, tako nesmetano pomažući usponu retrogradnih političkih ideja.

Savremena je pretežno socijaldemokratska ljevica prihvatila poraz i selektivno pamćenje menadžerskog sjećanja, te svoj antikapitalizam hoće proglasiti mrtvim sjećanjem prihvatajući tako hegemonске narative hegemonskog sjećanja, pasivizirajući svoj djelatni potencijal. Da citiram Kuljića: „Melanholični ego levice je u neoliberalizmu dezorijentisan iznutra i skoro da uživa u svom gubitku ili bespomoćnosti, ničeovski rečeno, u ropskom moralu“ (str. 151). Drugim riječima, ljevica je sama prihvatila da se danas o njoj govori iz ugla desnice – reducirajući svoju prošlost na (staljinističke) zločine i čistke – istovremeno zaboravljajući pozitivna iskustva, od oslobodilačke uloge Sovjetskog saveza u Drugom svjetskom ratu, modernizacije i tehnološkog napretka (str. 189-217), do – u lokalnom kontekstu

– autentičnih jugoslovenskih iskustava Antifašističkog fronta žena (AFŽ-a), radničkog samoupravljanja ili vanjskopolitičkog projekta nesvrstanosti koji se u trenutku pisanja ovog teksta čini relevantnijim nego ikad ranije.

Zato, namjesto zaključka, bilo na knjigu ili svog vlastitog – smatram da je neka pitanja potrebnije ostaviti otvorenima.

Kao prvo, da li ljevici treba sjećanje – da li je i zašto ono nužni preduslov za njenu djelatnu ulogu danas? Drugo, kako u vremenu spone kapitala i etnonacionalizma, te institucionaliziranog zaborava i kriminalizacije antikapitalizma, radničke samouprave, komunizma i ideje Jugoslavije uopće, anticipirati neku ljevicu na našim prostorima, a da se ne plašimo njenog novog poraza? Kako se, nadalje, suprotstaviti emotivnim i iracionalnim sentimentima koji rotiraju oko nacionalnih trauma – bilo Oluje, Vukovara ili Srebrenice te opasnosti političkih manipulacija žrtavama, a na kojima počivaju postjugoslovenski režimi nastali raspadom SFRJ? Konačno, kako osloboditi retoriku ljevice a da se ne upadne u zamku bavljenja i zauzimanja stava spram *statusa quo* – već se namjesto toga pozabaviti onim političkim i društvenim pitanjima koja stoje skrajnuta u ispražnjenom političkom polju ljevice, kojima se trenutno niko ne bavi?

Sve to, smatram, bilo bi moguće napuštanjem linalnog pogleda na (svjetsku) historiju, eshatoloških, determinističkih i esencijalističkih pogleda te razumijevajući poraz i negativnu dijalektiku kao jednu stranu emancipatorskog sa neizvjesnim ishodom u budućnosti. U tom pogledu Kuljić zaključuje: „...rad na sećanju levice nije samo delatni sastojak taktike nego i segment nove strategije antikapitalističke levice. Prošlost nije fiktivno ni statično vreme s nepromenljivim značajem, nego dimanična idejna celina, pa je otuda i svako tumačenje prošlosti posredna ili neposredna smernica za budućnost“ (str. 255). Time, sučeljavanjem ideja i poraza spram konkretnih društvenih okolnosti u kojima se nalazimo poražena ideja više nije samo mrtva ideja, niti je to isključivo pitanje teorije već same prakse. To omogućava da se u porazima vide prilike i neostvarene mogućnosti, jednako koliko se i u pobjedama moraju anticipirati klice mogućeg poraza.

Adresa autora
Author's address

Jasmin Hasanović
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
jasmin.hasanovic@fpn.unsa.ba